

Universiteit Utrecht

De bi-directionele relatie tussen online slachtofferschap en depressieve symptomen bij jongeren tussen de 11 en 16 jaar

Een longitudinaal onderzoek naar de bi- directionele relatie tussen online slachtofferschap en depressieve symptomen, gemodereerd door online slachtoffers/pesters, offline slachtofferschap en sekse

Naam: Judith Mangnus
Studentnummer: 3778193
e-mail: J.M.Mangnus@students.uu.nl
Faculteit: Sociale Wetenschappen
Master: Jeugdstudies
Begeleidster: R.J.J.M van den Eijnden
Status scriptie: Masterthesis
Datum: Juni 2012

Samenvatting

Internetgebruik heeft veel voordelen, maar er is ook nieuw soort probleem ontstaan, namelijk: cyberpesten. Doel van dit longitudinale onderzoek is om meer theoretische kennis te verkrijgen over de bi-directionele relatie tussen slachtofferschap van online pesten en depressieve symptomen en de verschillen in deze relatie tussen jongens en meisjes, tussen jongeren die uitsluitend online slachtoffers zijn en jongeren die zowel online slachtoffers als pester zijn en tussen jongeren die alleen online gepest worden en jongeren die zowel online als offline gepest worden. Er is gebruik gemaakt van een longitudinaal onderzoek met drie jaarlijkse metingen, waarbij 1769 jongeren zowel de vragenlijst uit 2007 en 2008 hebben ingevuld en 620 jongeren de vragenlijst uit zowel 2007 als 2009.

Uit de resultaten blijkt dat online gepest worden effect heeft op het krijgen van meer depressieve symptomen, maar ook andersom: het hebben van depressieve symptomen geeft een grotere kans om online gepest te worden. Bovendien is er gevonden dat meisjes die online gepest worden een grotere kans hebben op depressieve symptomen dan jongens en dat er geen verschil is in depressieve symptomen tussen jongeren die alleen slachtoffer zijn en jongeren die zowel slachtoffer als dader zijn van online pesten. Ten slotte blijkt dat jongeren die zowel online als offline slachtoffer zijn een grotere kans hebben op depressieve symptomen dan jongeren die alleen online slachtoffer zijn.

The rise of the Internet has brought several benefits. However, it brought also the rise of a new phenomenon called cyberbullying. The research objective of this longitudinal study is to develop more theoretical knowledge about the bi-directional relationship between victims of online bullying and depressive symptoms. Also, the difference between boys and girls and between adolescent cybervictims and cyberbully-victims is determined. Moreover, the difference between a cybervictim and an online/offline victim is investigated. A longitudinal research with three yearly measuring points is used. An amount of 1769 adolescents completed the questionnaire of both 2007 and 2008. Furthermore, an amount of 620 adolescents completed the questionnaire of 2007 and 2009.

From the results can be concluded that cybervictims show more depressive symptoms. In addition, the bi-directional relation is also seen, since having depressive symptoms increases the chance of becoming a cybervictim. Furthermore, it has been found that female cybervictims show more depressive symptoms than boys. There was found no difference between adolescent cybervictims and cyberbully-victims. Finally, online/offline victims show more depressive symptoms compared to cybervictims.

Inleiding

Tegenwoordig gebruiken alle jongeren het internet. Het aantal internetaansluitingen is in de loop van de tijd flink gestegen, zodat tegenwoordig 97% van de 11 tot 15-jarige jongeren thuis internet heeft (Rooij, & van den Eijnden, 2007). Internet heeft een hele belangrijke plaats gekregen in het leven van jongeren. Zo is het met internet mogelijk om allerlei informatie te verwerven, ontspanning te zoeken, maar ook nieuwe sociale contacten op te bouwen en bestaande sociale contacten te onderhouden. Vooral dit laatste vinden veel jongeren erg belangrijk. Naast al deze voordelen van internetgebruik, is er ook een nieuw soort probleem ontstaan, namelijk cyberpesten (Vandebosch, Cleemput, Mortelmans, & Walrave, 2006).

Er zijn veel verschillende definities van cyberpesten. Cyberpesten zou omschreven kunnen worden als: 'elk uitvoerend gedrag via elektronische of digitale media door individuen of groepen, die herhaaldelijk met vijandig of agressieve tekstberichten communiceren, die bedoeld zijn om schade of discomfort toe te brengen aan anderen'. Het pesten via tekstberichten op internet en telefoon, zijn de meest voorkomende vormen van cyberpesten (Tokunga, 2010, p. 278).

De percentages die bekend zijn over cyberpesten variëren. Zo blijkt dat in Vlaanderen 11,1% en in Nederland 23% van de jongeren het slachtoffer was van cyberpesten en internationaal variëren de percentages van slachtofferschap zelfs van 6 tot 53%. Deze verschillen komen waarschijnlijk doordat er veel verschillende definities van pesten in de onderzoeken worden gebruikt (Dehue, Bolman, & Völlink, 2008; Rooij, & Van den Eijnden, 2007; Vandebosch et al., 2006; Veenstra, Kerstens, & Stol, 2009).

Slachtoffers van cyberpesten hebben grote risico's op het ontwikkelen van internaliserend probleemgedrag (Allen, Moore, Kuperminc, & Bell, 1998). Onder internaliserend probleemgedrag wordt angst, depressie en teruggetrokken gedrag verstaan, maar ook negatieve emoties en schuld. Dit internaliserend probleemgedrag kan levenslange sporen bij iemand nalaten (Hay, & Meldrum, 2010). De problemen die door cyberpesten kunnen ontstaan, moeten in de maatschappij daarom heel serieus genomen worden. Bovendien zijn de risico's van cyberpesten nog niet volledig bekend en daarom moet hier nog meer onderzoek naar gedaan worden.

Dat cyberpesten grote consequenties kan hebben voor internaliserend probleemgedrag, wordt sterk gesuggereerd door de 'General Strain Theory'. De 'General Strain Theory' houdt in dat gespannen omstandigheden kunnen zorgen voor internaliserende problemen bij mensen.

Deze gespannenheid kan ontstaan, doordat mensen niet behandeld worden (in relaties of gebeurtenissen) zoals ze behandeld willen worden. Voorbeelden hiervan zijn: vijandigheid van ouders, afwijzing door vrienden, negatieve ervaringen op school, maar ook slachtofferschap van pesten (Hay, & Meldrum, 2010).

Doel van dit onderzoek is om meer theoretische kennis te verkrijgen over de relatie tussen slachtofferschap van online pesten en depressieve symptomen. Ook zouden er verschillen kunnen zijn tussen jongens en meisjes, tussen online slachtoffers en online slachtoffers/pesters, tussen jongeren die alleen online gepest worden en jongeren die zowel online als offline gepest worden.

Het effect van cyberpesten op ‘depressieve symptomen’

Veel kennis over het verband tussen slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve symptomen is gebaseerd op cross-sectioneel onderzoek. In een onderzoek van Dempsey, Sulkowski, Nichols, en Storch (2009) is een associatie gevonden tussen slachtofferschap van cyberpesten en depressie, terwijl ander onderzoek laat zien dat er geen significant verband is tussen slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve symptomen, maar wel tussen slachtoffer zijn van cyberpesten en sociale angst (Ybarra, 2004).

Longitudinaal onderzoek laat zien dat slachtoffers van cyberpesten minder zelfwaardering en meer sociale stress, angst en depressieve symptomen hebben dan jongeren die geen slachtoffer zijn. Slachtofferschap van pesten is een significante voorspeller voor internaliserende problemen op een later tijdstip, maar omgekeerd wordt het verband ook gevonden. Internaliserend probleemgedrag op een eerder tijdstip voorspelt een significant grotere kans op veranderingen in slachtofferschap van pesten op een later tijdstip. Deze bevindingen laten zien dat er een symmetrische bi-directionele relatie is tussen slachtofferschap van pesten en internaliserende problemen (Fredstrom, Adams, & Gilman, 2011; Reijntjes, Kamphuis, Prinzie, & Telch, 2010).

Er is er nog maar weinig longitudinaal onderzoek gedaan naar de bi-directionele relatie tussen slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve symptomen. Longitudinaal onderzoek dat gedaan is, heeft betrekking op slachtoffer zijn van pesten in het echte leven en niet op online slachtofferschap. Er is wel al veel cross-sectioneel onderzoek gedaan naar de relatie tussen online slachtofferschap en depressieve symptomen, maar met dit onderzoek kan geen bi-directionele relatie worden onderzocht. Het huidige onderzoek zal daarom

gebruikmaken van een longitudinaal design. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag: ‘Is er een (longitudinaal) verband, tussen jongeren die slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve symptomen?’ In dit onderzoek wordt verwacht dat er een bi-directionele relatie is tussen slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve symptomen (hypothese 1).

Sekseverschillen

Er is weinig onderzoek gedaan naar sekseverschillen in internaliserend probleemgedrag bij slachtoffers van online pesten. Onderzoek laat zien dat de negatieve impact van cyberpesten op angst, verdriet en machteloosheid hetzelfde is voor jongens als voor meisjes (Hoff, & Mitchell, 2009) , terwijl andere studies juist laten zien dat er wel sekseverschillen zijn en dat slachtofferschap geassocieerd is aan verhoogde angstige en depressieve symptomen voor jongens, maar niet voor meisjes (Shorey, Sherman, Kivisto, Elkins, Rhatigan, & Moore, 2011). Jongens behoren vaker tot de groep van de slachtoffers/pesters dan meisjes en meisjes behoren vaker tot de pure slachtoffers dan de jongens (Glew, Fan, Wayne, Rivara, & Kernic, 2005; Kumpulainen et al., 1998; Veenstra et al., 2005). Omdat is gebleken dat online slachtoffers/pesters zes keer meer emotionele angst aangaven door cyberpesten dan alleen slachtoffers (Ybarra, & Mitchell, 2004), zouden internaliserende problemen ten gevolge van online pesten vaker voor kunnen komen bij jongens.

Het is nog niet helemaal duidelijk of er verschillen zijn tussen jongens en meisjes in de relatie tussen online slachtofferschap en depressieve gevoelens. De onderzoeksvraag luidt: ‘Is het effect van online gepest worden op depressieve symptomen verschillend voor jongens en meisjes?’ Er zal nagegaan worden of er sprake is van moderatie door sekse. De verwachting is dat de relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen groter is voor jongens dan voor meisjes. (hypothese 2).

Online slachtoffers en online slachtoffers/pesters

Bij het pesten en gepest worden zijn drie verschillende groepen betrokken, namelijk de slachtoffers, de slachtoffers/pesters en de pesters. De slachtoffers zijn vaak angstig en minder zelfverzekerd dan andere leeftijdsgenoten. Ze kunnen moeilijker voor zichzelf opkomen, gaan minder vaak in de tegenaanval en hebben vaker een negatief beeld van zichzelf en van de

situatie. De groep slachtoffers/pesters kunnen angstig zijn, maar ook agressief. Ze nemen situaties vaak persoonlijk op en kunnen zich moeilijk in het slachtoffer inleven. Zij kunnen door het pesten ook veel problemen ervaren. Alle groepen die betrokken zijn bij pesten hebben namelijk, in vergelijking met anderen, een significant hoger risico om op school geschorst te worden en om zich onveilig of droevig te voelen (Glew et al., 2005).

Omdat er nog weinig bekend is over mogelijke verschillen tussen deze twee groepen wat betreft de invloed van cyberpesten op depressieve symptomen, luidt de onderzoeksvraag: ‘Is het effect van online gepest worden op depressieve symptomen verschillend voor online slachtoffers en online slachtoffers/pesters?’ Zoals al eerder betoogt, blijkt uit eerder onderzoek dat online slachtoffers/pesters zes keer meer emotionele angst aangaven door cyberpesten, dan de pure slachtoffers van cyberpesten en dat de slachtoffers/pesters bij offline pesten het meeste kans lopen om op latere leeftijd een psychiatrische stoornis te krijgen, aangezien zij in vergelijking met slachtoffers een meer tegenstrijdige en verstoorde persoonlijkheid hebben (Kumpulainen, & Räsänen, 2000; Ybarra, & Mitchell, 2004). De verwachting is dan ook de relatie tussen online gepest worden en depressieve gevoelens groter is voor online slachtoffers/pesters dan voor online slachtoffers (hypothese 3).

Slachtoffer zijn van cyberpesten vs. Offline slachtoffer zijn

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat er een grote overlap is tussen cyberpesten en offline pesten (in het ‘echte leven’ pesten). Offline slachtoffers zijn vaak ook slachtoffers van cyberpesten. Zo is gebleken dat één op drie slachtoffers van offline pesten, ook slachtoffer is van cyberpesten. Er mag dan wel sprake zijn van een grote overlap, er is geen sprake van een totale overlap (Perren, Dooley, Shaw, & Cross, 2010; Qing, 2007; Sontag, Clemans, Graber, & Lyndon, 2011).

Omdat er een grote overlap is tussen cyberpesten en offline pesten, kan slachtoffer zijn van offline pesten een moderator zijn voor de relatie tussen online slachtofferschap en depressieve symptomen. Dit houdt in dat de relatie tussen slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve gevoelens verschilt voor jongeren die alleen online slachtoffer zijn en jongeren die zowel online slachtoffer als offline slachtoffer zijn. De onderzoeksvraag luidt: ‘Is het effect van online gepest worden op depressieve symptomen verschillend voor jongeren die offline worden gepest en jongeren die niet offline worden gepest?’

Jongeren die zowel offline als online gepest worden, ervaren de meeste psychosociale problemen, vergeleken met jongeren die alleen online worden gepest of alleen offline worden

gepest (Van den Eijnden, Vermulst, Rooy, & Meerkerk, 2006). De verwachting is dan ook dat de relatie tussen online gepest worden en depressieve gevoelens groter is voor jongeren die offline ook worden gepest dan voor jongeren die alleen online gepest worden (hypothese 4).

Methode

Sample en Design

Dit onderzoek maakt deel uit van het longitudinaal onderzoek de Monitor Internet en Jongeren, gestart in 2006. De tweede meting werd in januari en februari 2007 uitgevoerd en zal in dit onderzoek worden meegenomen als T1. In 2007 hebben in totaal 22 scholen aan het onderzoek deelgenomen, 13 basisscholen en 9 scholen voor het voortgezet onderwijs. Dit leverde een steekproef op van 5237 jongeren waarvan 4913 de vragenlijst hebben ingevuld (response ratio = 93,8%).

In dit onderzoek zal de meting van januari en februari 2008 worden gebruikt als T2. Dit jaar is de meting alleen op voortgezet onderwijsscholen uitgevoerd, waardoor een deel van de leerlingen niet meer bereikt werden (die in 2007 in groep 7 zaten). De jongeren zijn afkomstig van 12 verschillende middelbare scholen verspreid door het hele land, bestaande uit 9 scholen die hetzelfde zijn als in 2007 en 3 nieuwe scholen. Er zijn 4748 leerlingen die daadwerkelijk de vragenlijst ingevuld hebben. Van deze 4748 leerlingen zijn er 1769 leerlingen die zowel de vragenlijst uit 2007 en 2008 hebben ingevuld. Deze 1769 leerlingen, hadden een leeftijd tussen de 10 en 16 jaar op T1. Er is sprake van een non-respons van 2979 leerlingen.

In dit onderzoek zal de vierde meting worden gebruikt als T3. Deze meting is uitgevoerd in 2009. Bij deze vierde meting hebben 4071 leerlingen daadwerkelijk de vragenlijst ingevuld, waarvan 620 leerlingen zowel de vragenlijst uit 2007 en 2009 hebben ingevuld. Er is dus sprake van een non-respons van 3451 leerlingen.

In dit onderzoek zal T1 worden vergeleken met T2 en met T3, zodat naar de lange-termijn effecten gekeken kan worden. In Tabel 1 wordt een overzicht gegeven van het aantal deelnemende leerlingen per jaar en de belangrijkste kenmerken van deze leerlingen.

Tabel 1

Aantal Leerlingen per Jaar plus Geslacht en Gemiddelde Leeftijd

Jaar	Aantal leerlingen	Geslacht (%)	Gemiddelde leeftijd
2007 (T1)	4913	50.8 jongens 49.2 meisjes	13.90 (<i>SD</i> = 1.38)
2008 (T2)	4748	48.9 jongens 51.1 meisjes	14.37 (<i>SD</i> = 1.19)
2009 (T3)	4071	50.2 jongens 49.8 meisjes	14.48 (<i>SD</i> = 1.11)
2007-2008 (T1-T2)	1769	41.6 jongens 58.4 meisjes	14.65 (<i>SD</i> =0.94)
2007-2009 (T1-T3)	620	43.4 jongens 56.6 meisjes	14.79 (<i>SD</i> =0.80)

Dataverzameling

De Monitor Internet en Jongeren is een schriftelijke vragenlijst die klassikaal en op naam van leerling zijn afgenomen in de klas, onder leiding van een docent. Het invullen van de vragenlijst nam ongeveer een lesuur in beslag. Het was de leerlingen toegestaan om eventuele onduidelijkheden met de docent te bespreken. De jongeren zelf, de verantwoordelijke op de scholen en de ouders (d.m.v. een ‘informed consent’ brief), hebben allemaal toestemming moeten geven voor de deelname. De introductie vond plaats in de klas, door de docent, die hiervoor een instructiebrief had ontvangen. De vragenlijsten werden in enveloppen aan de jongeren gegeven, en zij konden deze enveloppen na het invullen verzegelen, zodat de privacy gewaarborgd bleef.

Meetinstrumenten

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van de volgende concepten: depressieve symptomen, online gepest worden, online pesten, in het echt leven gepest worden en sekse.

Depressieve symptomen is de afhankelijke variabele en deze is gemeten aan de hand van de Depressive Mood List (DML) (Kandel & Davies, 1986). De DML heeft een hoge

interne consistentie (Cronbach's $\alpha = 0.81$). De depressieve symptomen zijn gemeten met 6 items die antwoord geven op de volgende vraag: 'Hoe vaak heb je de volgende gevoelens gehad in de laatste 12 maanden?' Hierbij waren antwoorden mogelijk als 'Me te moe voelen om iets te doen' en 'me te veel zorgen maken over dingen'. De respondenten konden aangeven wat voor hen van toepassing was: (1) nooit, (2) bijna nooit, (3) soms, (4) vaak en (5) altijd.

Online Gepest worden is in dit onderzoek de onafhankelijke variabele en dit concept is gemeten met 7 items. Voorbeeld van items waren: 'Iemand beledigde je' en 'Iemand pestte je', met de antwoordcategorieën: (1) nooit, (2) 1 keer per maand, (3) 2 a 3 keer per maand, (4) ± 1 keer per week en (5) vaker. De schaal heeft een Cronbach's alpha van 0.87 en het is dus een betrouwbaar meetinstrument.

Online pesten is in dit onderzoek een moderator. Dit concept is gemeten met 7 items van de sub schaal iemand zelf cyberpesten. Voorbeelden van items zijn: 'Iemand beledigen' en 'Iemand pesten', met de antwoordcategorieën: (1) nooit, (2) 1 keer per maand, (3) 2 a 3 keer per maand, (4) ± 1 keer per week en (5) vaker. De schaal heeft een Chronbach's alpha van 0.81. Dit betekent dat het meetinstrument betrouwbaar is gebleken.

In het echte leven gepest worden is in dit onderzoek een moderator. Dit concept heeft dezelfde 7 items en dezelfde antwoordcategorieën als bij online gepest worden, maar de items hebben nu betrekking op gepest worden in het echte leven. Voorbeelden van items waren: 'Iemand beledigde je' en 'Iemand pestte je', met de antwoordcategorieën: (1) nooit, (2) 1 keer per maand, (3) 2 a 3 keer per maand, (4) ± 1 keer per week en (5) vaker. De schaal heeft een Chronbach's alpha van 0.87 en het is dus een betrouwbaar meetinstrument.

Sekse is een dichotome variabele en is opgenomen als moderator. Het is gemeten met 1 item: 'Ben je een jongen of een meisje?', met de volgende antwoordcategorieën: (1)Jongen en (2)meisje.

Statistische analyses

De afhankelijke variabele 'depressieve symptomen' is een continue variabele. Hierdoor zal er in dit onderzoek gebruik worden gemaakt van lineaire regressie analyses. Om de eerste hypothese te beantwoorden, zal als eerst de relatie tussen slachtoffer zijn van cyberpesten (T1) en depressieve symptomen (op T2 en T3) onderzocht worden door middel van een longitudinale analyse. Hierbij worden de variabelen leeftijd, sekse, etniciteit,

opleidingsniveau en depressieve symptomen op T1 opgenomen als controlevariabelen.

Omdat er wordt getoetst of er sprake is van een bi-directionele relatie zal ook worden gekeken naar de invloed van depressieve symptomen op slachtoffer zijn van cyberpesten. Slachtoffer zijn van cyberpesten is een continue variabele, dus er zal weer gebruik worden gemaakt van een lineaire regressie analyse. Er zal worden gekeken wat het effect is van depressieve symptomen (T1) op slachtoffer zijn van cyberpesten (op T2 en T3). Hierbij worden de variabelen leeftijd, sekse, etniciteit, opleidingsniveau en slachtoffer zijn van cyberpesten op T1 opgenomen als controlevariabelen.

Om de tweede hypothese te kunnen beantwoorden, moet er wederom een longitudinale regressieanalyse uitgevoerd worden. Er worden exact dezelfde stappen ondernomen als bij hypothese 1, alleen wordt nu sekse opgenomen als moderator. Er zal een interactie-term worden aangemaakt met een gecentreerde variabele (slachtoffer zijn van cyberpesten* sekse), om de moderatie te kunnen bekijken. Indien de interactieterm significant blijkt te zijn, zal het effect tussen de twee groepen (jongens versus meisjes) vergeleken worden.

Om de derde hypothese en de vierde hypothese te kunnen beantwoorden, worden exact dezelfde stappen ondernomen als bij hypothese 2, waarbij ook getest is op een moderator. Bij de derde hypothese gaat het om de moderator ‘online pesten en bij de vierde hypothese gaat het om de moderator ‘offline slachtofferschap’.

Resultaten

Het percentages jongens in dit onderzoek is 50.8% (2007), 48.9% (2008) en 50.2% (2009). In Tabel 2 zijn de gemiddelden en standaarddeviaties van de variabelen opgenomen. Uit deze tabel blijkt dat het gemiddelde van depressieve symptomen in 2009 bij de jongeren wat hoger is (M= 2.27). In Tabel 3 zijn de correlaties van deze variabelen opgenomen.

Tabel 2

Gemiddelden en Standaarddeviaties van de Variabelen Online Gepest Worden, Online Pesten, Offline Gepest Worden en Depressieve Symptomen

	2007 (T1)		2008 (T2)		2009 (T3)	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
1. Online gepest worden	1.39	0.62	1.34	0.59	1.32	0.57
2. Online pesten	1.29	0.54	1.27	0.53	1.28	0.56
3. Offline gepest worden	1.58	0.69	1.56	0.67	1.60	0.68
4. Depressieve symptomen	2.04	0.71	2.08	0.73	2.27	0.73

Tabel 3

Correlatiematrix

	1	2	3	4
1. Online gepest worden	.448**/.350**	.398**	.304**	.189**
2. Online pesten	.275**	.445**/.349**	.237**	.120**
3. Offline gepest worden	.325**	.289**	.461**/.385**	.244**
4. Depressieve symptomen	.121**	.108**	.186**	.534**/.404**

De correlaties tussen T1 en T2 staan boven de diagonaal. De correlaties tussen T1 en T3 staan onder de diagonaal. De diagonaal (vetgedrukt) laat de correlaties zien tussen T1-T2 en tussen T1-T3.

* $p < .05$.

** $p < .01$.

De longitudinale relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen

Allereerst wordt er in dit onderzoek verwacht dat er een bi-directionele relatie is tussen slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve symptomen (hypothese 1).

Voor de afhankelijke variabele depressieve symptomen laat de longitudinale meting tussen zowel 2007-2008 als tussen 2008-2009 zien dat sekse, etniciteit en depressieve symptomen (2007) significante voorspellers zijn. Bovendien hangt de controlevariabele opleidingsniveau ook significant samen met depressieve symptomen tussen 2007-2008. Dit betekent dat meisjes vaker depressieve symptomen vertonen dan jongens, dat jongeren met

een allochtone etniciteit vaker depressieve symptomen vertonen dan jongeren met een autochtone etniciteit, dat jongeren met een hoger opleidingsniveau vaker depressieve symptomen hebben dan jongeren met een lager opleidingsniveau en dat depressieve symptomen in 2007 significant samenhangt met depressieve symptomen in 2008 en 2009. De controlevariabelen verklaren gezamenlijk 31.5% (2007-2008) en 20% (2007-2009) van de depressieve symptomen van de respondenten (zie Tabel 4).

Longitudinaal is er tussen 2007-2008 een significant, positief effect gevonden van online gepest worden op depressieve symptomen (stap 2). Dit houdt in dat hoe vaker een jongere online gepest wordt, hoe groter de kans is dat hij/zij een jaar later depressieve symptomen zal ervaren. (zie Tabel 4). Dit effect werd niet gevonden tussen 2007 en 2009. Hypothese 1 kan worden bevestigd.

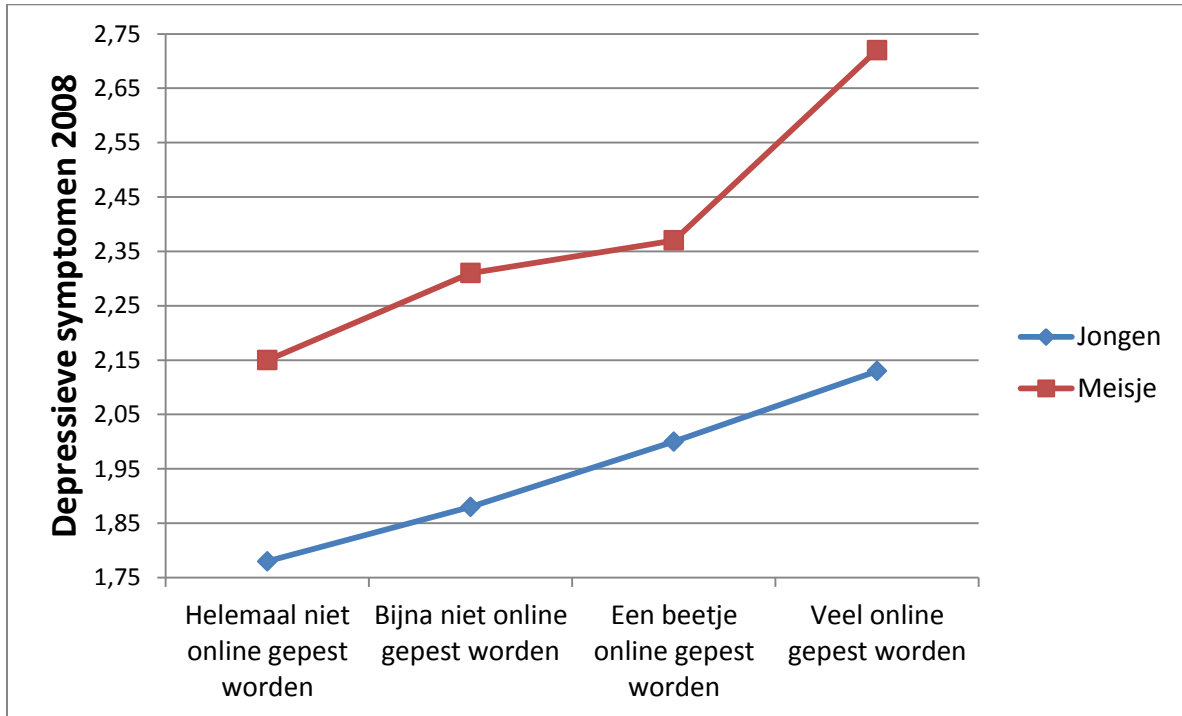
De longitudinale relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen, gemodereerd door sekse

Bij de 2^e hypothese werd getoetst of de relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen groter is voor jongens dan voor meisjes. (hypothese 2).

Allereerst is er tussen zowel 2007-2008, als tussen 2007-2009 een significant hoofdeffect te zien van sekse op depressieve symptomen. Bovendien is er gebleken dat sekse de relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen modereert tussen 2007-2008 (stap 3A, Tabel 4), maar niet tussen 2007-2009. Dit houdt in dat het effect van online gepest worden op depressieve symptomen één jaar later, sterker is voor meisjes dan voor jongens (zie Figuur 1). Vergeleken met de jongens, ervaren meisjes dus meer depressieve symptomen als zij één jaar eerder online werden gepest. Uit Figuur 1 kan er ook geconcludeerd worden dat vooral meisjes die veel online gepest worden, veel last hebben van depressieve symptomen als zij vergeleken worden met meisjes die een beetje online gepest worden. Bij jongens is dit verschil veel kleiner. Hypothese 2 wordt echter niet bevestigd omdat het verband niet sterker is voor jongens dan voor meisjes, maar juist andersom.

Figuur 1

*Interactie Online Gepest Worden 2007 en Sekse 2007 op de Afhankelijke Variabele
Depressieve Symptomen 2008*

De longitudinale relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen, gemodereerd door online pesten

Vervolgens werd verwacht dat de relatie tussen online gepest worden en depressieve gevoelens groter is voor online slachtoffers/pesters dan voor alleen online slachtoffers (hypothese 3).

De resultaten laten zien dat er geen significant hoofdeffect van online pesten op depressieve symptomen is en ook de interactie tussen online gepest worden en online pesten is niet significant (zie stap 3B, Tabel 4). Dit houdt in dat er geen verschil is in de hoeveelheid depressieve symptomen die jongeren ervaren, tussen jongeren die alleen slachtoffer zijn en jongeren die zowel slachtoffer als dader zijn van online pesten. Hypothese 3 kan dus niet worden bevestigd.

De longitudinale relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen, gemodereerd door offline gepest worden

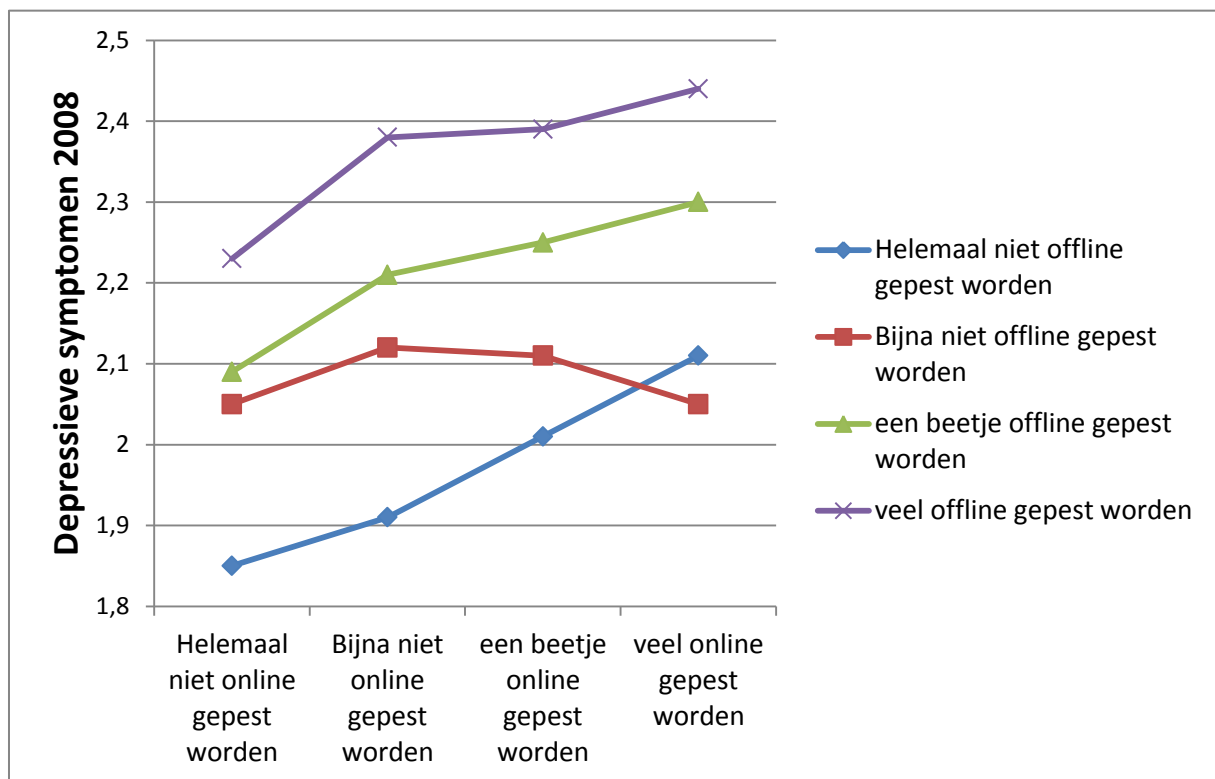
Als laatste werd verwacht dat de relatie tussen online gepest worden en depressieve gevoelens groter is voor jongeren die zowel online als offline worden gepest dan voor jongeren die alleen online gepest worden (hypothese 4).

Als er wordt gekeken naar depressieve symptomen als afhankelijke variabele dan is er tussen 2007-2009 een significant hoofdeffect te zien van offline gepest worden. Dit houdt in dat jongeren die in 2007 veel offline gepest werden, in 2009 een toename in depressieve symptomen laten zien. Bovendien kan er geconcludeerd worden dat offline gepest worden de relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen modereert tussen 2007-2008 (Stap 3C, Tabel 4), maar niet tussen 2007-2009.

Als er wordt gekeken naar offline gepest worden als moderator, dan kan er uit Figuur 2 geconcludeerd worden dat de depressieve symptomen sterker aanwezig zijn bij jongeren als ze zowel online als offline gepest worden, behalve bij jongeren die bijna niet offline gepest worden. Bij hun neemt depressie niet toe met een hoger niveau van online gepest worden. Online gepest worden heeft bij deze groep geen additioneel effect meer op depressieve gevoelens. Hypothese 4 kan worden bevestigd, als er gekeken wordt naar de groepen: helemaal niet offline gepest worden, een beetje offline gepest worden en veel online gepest worden.

Figuur 2

Interactie Online Gepest Worden 2007 en Offline Gepest Worden 2008 op de Afhankelijke Variabele Depressieve Symptomen

Tabel 4

Longitudinale Verband tussen Online Gepest Worden en Depressieve Symptomen, met de Moderatoren Online pesten, Sekse en Offline Gepest Worden

Stap	Longitudinaal 2007-2008 (T1-T2) N= 1769	Longitudinaal 2007-2009 (T1-T3) N=619
	β	β
1. Sekse	0.172***	0.213***
Leeftijd	-0.010	0.002
Etniciteit	0.045*	0.100**
Opleidingsniveau	0.064**	0.000
Depressieve symptomen(T1)	0.489***	0.338***
R ² =	0.315	0.200
2. Online gepest worden	0.088***	0.069
ΔR^2 =	0.320	0.196
3A. Online gepest worden x Sekse	0.063*	0.001
ΔR^2 =	0.322	0.195
3B. Online Pesten	0.002	0.025
Online gepest worden x Online pesten	-0.048	-0.064
ΔR^2 =	0.319	0.195
3C. Offline gepest worden	0.041	0.121**
Online gepest worden x Offline gepest worden	-0.069**	-0.063
ΔR^2 =	0.322	0.207
*p<.05	**p<.01	***p<.001

De longitudinale relatie tussen depressieve symptomen en online gepest worden

De longitudinale analyse laat voor de afhankelijke variabele online gepest worden zien dat zowel tussen 2007-2008, als tussen 2007-2009 sekse en online gepest worden (2007) hier significant mee samenhangen. Dit betekent dat longitudinaal gezien jongens vaker online gepest worden dan meisjes en dat er een significant verband is tussen online gepest worden in 2007 en online gepest worden in 2008 en 2009. De controlevariabelen verklaren gezamenlijk 21.2% (2007-2008) en 10.4% (2007-2009) van de verklaarde variantie van het online gepest worden (zie Tabel 5).

Longitudinaal is er tussen 2007-2008 een significant, positief effect van online gepest worden op depressieve symptomen (stap 2). Dit effect is niet gevonden tussen 2007-2009. Dit houdt in dat hoe meer een jongere depressieve gevoelens ervaart, hoe groter de kans is om een jaar later online gepest te worden (Zie Tabel 5). Hypothese 1 kan dus worden bevestigd.

Tabel 5

Longitudinale Verband tussen Depressieve Symptomen en Online Gepest Worden

Stap	Longitudinaal 2007-2008 (T1-T2) N= 1756	Longitudinaal 2007-2009 (T1-T3) N=620
	β	β
1. Sekse	-0.087***	-0.124**
Leeftijd	0.010	-0.012
Etniciteit	0.036	0.004
Opleidingsniveau	0.027	0.014
Online gepest worden(T1)	0.439***	0.282***
R ² =	0.212	0.104
2. Depressieve symptomen	0.048*	0.057
ΔR^2 =	0.211	0.098

*p<.05 **p<.01 ***p<.001

Discussie

Doel van dit longitudinale onderzoek was om meer inzicht te krijgen in de bi-directionele relatie tussen slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve symptomen. Uit de resultaten blijkt dat er een sterk verband is tussen enerzijds online slachtofferschap en latere depressieve symptomen en ook anderzijds tussen depressieve symptomen en de kans om later online gepest te worden. Daarnaast komt er uit het onderzoek naar voren dat de relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen één jaar later sterker is voor meisjes dan voor jongens. Dit resultaat is tegengesteld aan wat er verwacht werd. Er is geen verschil in de mate van depressieve symptomen tussen jongeren die alleen slachtoffer zijn en jongeren die zowel slachtoffer als dader zijn van online pesten. Wel blijken depressieve symptomen één jaar later het hoogste te zijn als de jongeren zowel online als offline gepest worden.

De eerste hypothese, die stelde dat er een bi-directionele relatie bestaat tussen online gepest worden en depressieve symptomen, wordt bevestigd in dit onderzoek. Ten eerste werd er een significante relatie gevonden tussen online gepest worden en depressieve symptomen tussen 2007 en 2008. Bovendien werd omgekeerd ook een significant relatie gevonden tussen depressieve symptomen en online gepest worden tussen 2007 en 2008. Deze beide relaties zijn niet gevonden tussen 2007 en 2009. Deze resultaten komen overeen met het cross-sectionele onderzoek van Dempsey et al. (2009), waarin een associatie wordt gevonden tussen slachtofferschap van cyberpesten en een depressie. Ook komt het overeen met het longitudinale onderzoek van Fredstrom et al. (2001) en Reijntjes et al. (2010), waarin werd geconcludeerd dat slachtoffers van cyberpesten meer depressieve symptomen ervaren dan jongeren die geen slachtoffer zijn en dat er een bi-directionele relatie bestaat tussen online slachtofferschap en internaliserend probleemgedrag.

Het huidige onderzoek is vernieuwend omdat in het onderzoek van Reijntjes en collega's (2010) offline slachtofferschap wordt onderzocht en in het huidige onderzoek specifiek is gekeken naar online slachtofferschap. Het huidige onderzoek geeft dus nieuwe inzichten op het gebied van online slachtofferschap, waarbij duidelijke aanwijzingen zijn gevonden voor een significante bi-directionele relatie tussen depressieve symptomen en online gepest worden één jaar later. Depressieve symptomen kunnen dus gezien worden als zowel een antecedent als een consequentie van slachtoffer zijn van cyberpesten. Deze wederkerige invloed impliceert dat er een vicieuze cirkel bestaat die zorgt voor de hoge stabiliteit van slachtoffer zijn van cyberpesten (Reijntjes et al., 2010).

Hypothese twee werd niet bevestigd. Verwacht werd dat de relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen groter is voor jongens dan voor meisjes. Uit de resultaten is het tegenovergestelde gebleken: de relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen één jaar later is groter voor meisjes dan voor jongens. Deze relatie is niet gevonden met een tussenpose van twee jaar. Vooral de meisjes die veel online gepest werden, hadden veel last van depressieve symptomen 1 jaar later, in vergelijking met meisjes die een beetje online gepest werden. Bij jongens is dit verschil kleiner. Deze resultaten komen overeen met het onderzoek van Van der Wal, de Wit, en Hirasing (2003) waar er wel een associatie gevonden werd tussen slachtoffer zijn van pesten en depressie bij meisjes, maar niet bij jongens. Het sekseverschil zou verklaard kunnen worden, doordat jongens pesten eerder aanvaarden dan meisjes en ze het als minder heftig ervaren (Van der Wal et al., 2003). Meisjes die veel online gepest worden zijn veel kwetsbaarder voor depressieve symptomen dan jongens die veel online gepest worden. Dit zou kunnen komen omdat jongens sowieso al minder last van depressieve symptomen hebben dan meisjes (Van de Velde, Bracke, & Levecque, 2010).

De derde hypothese die stelt, dat de relatie tussen online gepest worden en depressieve gevoelens groter is voor online slachtoffers/pesters dan voor alleen online slachtoffers, wordt niet bevestigd. Uit de resultaten komt naar voren dat er geen verschil is tussen jongeren die alleen slachtoffer zijn en jongeren die zowel slachtoffer als dader zijn, in de hoeveelheid depressieve symptomen die ze ervaren na één jaar en na twee jaar. Voor de literatuur betekent dit dat pesten geen additioneel effect heeft op relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen.

Dit resultaat is vernieuwend, omdat er verder, voor zover bekend, geen onderzoek is gedaan naar de relatie tussen online slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve symptomen, met online pesten als moderator. Er werd verwacht dat online pesten wel een moderator zou zijn, omdat jongeren die zowel dader als slachtoffer zijn, in vergelijking met alleen de slachtoffers het meeste kans lopen om op latere leeftijd een psychiatrische stoornis te krijgen. Zij zouden een meer tegenstrijdige en verstoorde persoonlijkheid hebben (Kumpulainen, & Räsänen, 2000). Een mogelijke verklaring voor het feit dat dit niet gevonden is zou kunnen zijn dat in het onderzoek van Kumpulainen, en Räsänen (2000) naar voren is gekomen dat internaliserend probleemgedrag bij slachtoffers/pesters groter is dan bij alleen slachtoffers, gekeken is naar het pestgedrag op een leeftijd van acht jaar. Deze leeftijdscategorie is in het huidige onderzoek niet onderzocht en dus kan het zo zijn dat deze gevonden relatie bij de leeftijdscategorie van 11 tot en met 16 jaar niet geldt.

De vierde hypothese, die stelt dat de relatie tussen online gepest worden en depressieve gevoelens groter is voor jongeren die offline ook worden gepest dan voor jongeren die alleen online gepest worden, wordt bevestigd na één jaar, maar niet na twee jaar. Deze resultaten gelden niet voor de jongeren die tot de groep behoren van ‘bijna niet offline gepest worden’. Dit is vreemd, omdat bij de jongeren die ‘niet offline gepest worden’, ‘een beetje offline gepest worden’ en ‘veel offline gepest worden. de depressieve symptomen wel toenemen, naarmate ze meer online gepest worden. Deze bevindingen zijn nog niet aangetoond met overeenkomstig onderzoek en staan nog niet beschreven in de literatuur. Er zal dus eerst vervolgonderzoek gedaan moeten worden, voordat betrouwbare en zinnige uitspraken gedaan kunnen worden over deze resultaten.

De hypothese bevestiging, dat de relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen groter is voor jongeren die offline ook worden gepest dan voor jongeren die alleen online gepest worden, komt overeen met het onderzoek van Van den Eijnden et al. (2006), omdat hierin gevonden werd dat jongeren die zowel in het echt als online gepest werden, de meeste psychosociale problemen hadden. Een verklaring voor deze resultaten zou kunnen zijn dat op het internet gepest worden de psychosociale problemen van jongeren die in het echt gepest worden verder versterken. Deze combinatie van zowel online als offline slachtofferschap, kan een serieuze bedreiging zijn voor het geestelijk welbevinden van jongeren. Alleen online of alleen offline gepest worden, lijkt minder negatieve gevolgen te hebben voor het welbevinden van jongeren dan zowel online als offline gepest worden (Van den Eijnden et al., 2006).

Dat de bi-directionele relatie tussen online gepest worden en depressieve symptomen en de factoren ‘sekse en offline gepest worden’ die invloed hebben op deze bi-directionele relatie wel zijn gevonden met een tussenpose van één jaar, maar niet met een tussenpose van twee jaar, zou kunnen komen doordat er bij een tussenpose van twee jaar veel meer storende invloeden kunnen zijn die de relatie verstoren. Daarnaast kunnen de effecten die na één jaar wel werden gevonden, na twee jaar weer uitgedoofd zijn.

Praktische implicaties

Er zijn een aantal sterke aspecten van deze studie te benoemen. Zo is er gebruik gemaakt van longitudinaal onderzoek met drie opeenvolgende metingen: 2007, 2008, 2009. Bovendien is er gebruik gemaakt van een grote steekproef. Er kan dus een goed beeld

gegeven worden van het longitudinale verband tussen online gepest worden en depressieve symptomen bij jongeren en factoren die daarop van invloed zijn.

Ondanks de sterke aspecten van deze studie, zijn er ook een aantal beperkingen die genoemd moeten worden. Deze studie heeft alleen betrekking op de leeftijdsgroep van 11 t/m 16 jaar en geeft dus geen inzicht in de gevolgen van depressieve symptomen en online slachtofferschap na de adolescentie.

Een tweede beperking is dat de jongeren zelf de vragenlijst hebben ingevuld en hierdoor zouden ze sociaal wenselijke antwoorden hebben kunnen geven. Een reëel beeld over slachtoffer zijn van cyberpesten en depressieve symptomen kan hierdoor verstoord worden, bijvoorbeeld omdat jongeren zich zouden kunnen schamen om in te vullen dat ze wel eens online gepest worden of depressieve symptomen ervaren. Hierdoor zou het kunnen dat ze de vragenlijst niet betrouwbaar ingevuld hebben (Podsakoff, & Organ, 1986).

Een derde beperking is dat er sprake is van veel uitval. Het zou kunnen zijn dat jongeren die veel online gepest werden of depressieve symptomen hadden, vaker afwezig waren door schoolverzuim. Hierdoor zou selectieve uitval kunnen optreden en zou de steekproef minder representatief zijn.

Tot slot zijn er nog een aantal methodologische kwesties. Er wordt in de vragenlijst geen rekening gehouden met de vraag of het cyberpesten alleen zichtbaar was voor de proefpersoon zelf of voor meerdere mensen en met de vraag of het cyberpesten is uitgevoerd door een bekend of onbekend persoon. Als hier wel rekening mee gehouden wordt, zou dit verschillende resultaten kunnen aantonen. Een aanbeveling is dat hier rekening mee kan worden gehouden in vervolgonderzoek.

Wat er niet vergeten mag worden is dat het bi-directionele verband tussen online gepest worden en depressieve symptomen wel is aangetoond bij de leeftijdsgroep van 11 t/m 16 jaar. Online pesten heeft dus invloed op de geestelijke gezondheid van jongeren tussen de 11 en 16 jaar. Het uitvoeren van preventieprogramma's en campagnes over cyberpesten is dus erg belangrijk, zodat cyberpesten meer onder de aandacht kan worden gebracht bij ouders/verzorgers, kinderen en docenten.

Literatuurlijst

- Allen, J.P., Moore, C., Kuperminc, G., & Bell, K. (1998). Attachment and Adolescent Psychosocial Functioning. *Child Development, 69*(5), 1406-1419.
- Dehue, F., Bolman, C., & Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' Experiences and Parental Perception. *CyberPsychology & Behavior, 11*(2), 217-223.
- Dempsey, A.G., Sulkowski, M.L., Nichols, R., & Storch, E.A. (2009). Differences between peer victimization in cyber and physical settings and associated psychosocial adjustment in early adolescence. *Psychology in the Schools, 46*(10), 962-972.
- Eijnden, R. van den, Vermulst, A., Rooy, T., & Meerkerk, G-J. (2006). Monitor Internet en Jongeren: Pesten op Internet en het Psychosociale Welbevinden. *IVO Factsheet Rotterdam*.
- Fredstrom, B.K., Adams, R.E., & Gilman, R. (2011). Electronic and School-Based Victimization: Unique Contexts for Adjustment Difficulties During Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 40*, 405-415.
- Glew, G.M., Fan, M., Wayne, K., Rivara, P., & Kernic, M.A. (2005). Bullying, psychosocial adjustment, and academic performance in elementary school. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, 159*(11), 1026-1031.
- Hay, C., & Meldrum, R. (2010). Bullying Victimization and Adolescent Self-Harm: Testing Hypotheses from General Strain Theory. *Journal of Youth and Adolescence, 39*, 446-459.
- Hoff, D.L., & Mitchell, S.N. (2009). Cyberbullying: causes, effects, and remedies. *Journal of Educational Administration, 47*(5), 652-665.
- Kumpulainen, K., & Räsänen, E. (2000). Children involved in bullying at elementary school age: their psychiatric symptoms and deviance in adolescence. An epidemiological sample. *Child Abuse Neglect, 24*(12), 1567-1577.
- Kumpulainen, K., Räsänen, E., Henttonen, I., Almqvist, F., Kresanov, K., Linna, S.L., Moilanen, I., Piha, J., Puura, K., & Tamminen, T. (1998). Bullying and Psychiatric Symptoms among Elementary School-Age Children. *Child Abuse & Neglect: The International Journal, 22*(7), 705-717.
- Perren, S., Dooley, J., Shaw, T., & Cross, D. (2010). Bullying in school and cyberspace: Associations with depressive symptoms in Swiss and Australian Adolescents. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 4*(28.4), 376-385.
- Podsakoff, P.M., & Organ, D.W. (1986). Self-Reports in Organizational Research: Problems

- and Prospects. *Journal of Management*, 12(4), 531-544.
- Qing, L. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*, 23, 1777-1791.
- Reijntjes, A., Kamphuis, J.H., Prinzie, P., & Telch, M.J. (2010). Peer victimization and internalizing problems in children: A meta-analysis of longitudinal studies. *Child Abuse & Neglect*, 34, 244-252.
- Rooij, T. van, & Eijnden, R. van den.(2007). Monitor Internet en Jongeren 2006 en 2007: Ontwikkelingen in internetgebruik en de rol van opvoeding. Op 17-11-2011 ontleend aan http://scholar.google.nl/scholar?hl=nl&q=monitor+internet+en...+jongeren&lr=&as_ylo=&as_vis=0
- Shorey, R.C., Sherman, A.E., Kivisto, A.J., Elkins, S.R., Rhatigan, D.L., & Moore, T.D. (2011). Gender Differences in Depression and Anxiety Among Victims of Intimate Partner Violence: The Moderating Effect of Shame Proneness. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(9), 1834-1850.
- Sontag, L., Clemans, K.H., Graber, J.A., & Lyndon, S.T. (2011). Traditional and Cyber Agressors and Victims: A Comparison of Psychosocial Characteristics. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 392-404.
- Tokunga, R.S. (2010). Following you home from school: A critical Review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277-287.
- Vandebosch, H., Cleemput, K. van, Mortelmans, D, & Walrave, M. (2006). *Cyberpesten bij jongeren in Vlaanderen*. Brussel: viWTA
- Veenstra, S., Kerstens, J.W.M., & Stol, W. (2009). Cyberpesten: wangedrag in cyberspace en gedragsverklarende theorie. *Panopticon*, 30(4), 77-80,
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A.J., Winter, A.F. van., Verhulst, F.C., & Ormel, J. (2005). Pesten. Over daders, slachtoffers, dader/slachtoffers en niet- betrokken leerlingen. *Kind en Adolescent*, 26, 305-317.
- Velde, S. van de, Bracke, P., & Levecque, K. (2010). Gender differences in depression in 23 European countries. Cross-national variation in the gender gap in depression. *Social Science & Medicine*, 71, 305-313.
- Wal, M.F. van der, Wit, C.A.M. de, & Hirasing, R.A. (2003). Psychosocial Health Among Young Victims and Offenders of Direct and Indirect Bullying. *PEDIATRICS*, 111(6), 1312-1317.
- Ybarra, M.L. (2004) Linkage between Depressive Symptomatology and Internet Harassment among Young Regular Internet Users. *Cyberpsychology and Behavior*, 7(2), 247-257.

Ybarra, M.L., & Mitchell, K.J. (2004). Online aggressor/target, aggressors and targets: a comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308-1316.

Appendix

Gebruikte meetinstrumenten (2007, 2008 en 2009)

ALGEMENE VRAGEN

1. Ben je een jongen of een meisje?

- Jongen
 Meisje

2. Wat is je geboortedatum? (Dag-maand-jaar)

		-			-	1	9		
--	--	---	--	--	---	---	---	--	--

3. Wat is jouw geboorteland? En wat is het geboorteland van je vader en moeder?

	Mijn geboorteland	Geboorteland vader	Geboorteland moeder
Nederland	☐	☐	☐
Suriname	☐	☐	☐
Nederlandse Antillen	☐	☐	☐
Aruba	☐	☐	☐
Turkije	☐	☐	☐
Marokko	☐	☐	☐
Indonesië / Nederlands Indië	☐	☐	☐
Anders, namelijk

4. Op wat voor een school zit je?

☐ Basisschool (groep 7 of 8)	☐ VMBO: niveau 3 gemengde leerweg
☐ Brugklas VMBO	☐ VMBO: niveau 4 theoretische leerweg
☐ Brugklas VMBO - HAVO	☐ HAVO
☐ Brugklas VMBO - HAVO - VWO	☐ VWO
☐ Brugklas HAVO - VWO	☐ Atheneum
☐ VMBO: niveau 1 basisopleiding	☐ Gymnasium
☐ VMBO: niveau 2 kaderopleiding	☐ Anders, namelijk.....

De volgende vragen gaan over leuke en minder leuke ervaringen OP INTERNET!

21. Hoe vaak heb je het afgelopen jaar de volgende ervaringen gehad OP INTERNET?

	Nooit	1 keer per maand	2 á 3 keer per maand	± 1 keer per week	Vaker
lemand beledigde je	☐	☐	☐	☐	☐
lemand was grof tegen je	☐	☐	☐	☐	☐
lemand viel je lastig	☐	☐	☐	☐	☐
lemand maakte je belachelijk	☐	☐	☐	☐	☐
lemand negeerde je volkomen	☐	☐	☐	☐	☐
lemand probeerde je te kwetsen	☐	☐	☐	☐	☐
lemand pestte je	☐	☐	☐	☐	☐

22. Hoe vaak heb je het afgelopen jaar OP INTERNET het volgende zelf bij iemand gedaan?

	Nooit	1 keer per maand	2 á 3 keer per maand	± 1 keer per week	Vaker
lemand beledigen	☐	☐	☐	☐	☐
Grof tegen iemand zijn	☐	☐	☐	☐	☐
lemand lastig vallen	☐	☐	☐	☐	☐
lemand belachelijk maken	☐	☐	☐	☐	☐
lemand volkomen negeren	☐	☐	☐	☐	☐
lemand proberen te kwetsen	☐	☐	☐	☐	☐
lemand pesten	☐	☐	☐	☐	☐

De volgende vragen gaan over ervaringen in het ECHTE LEVEN

23. Hoe vaak heb je het afgelopen jaar de volgende ervaringen in het ECHTE LEVEN gehad?

	Nooit	1 keer per maand	2 á 3 keer per maand	± 1 keer per week	Vaker
lemand beledigde je	☐	☐	☐	☐	☐
lemand was grof tegen je	☐	☐	☐	☐	☐
lemand viel je lastig	☐	☐	☐	☐	☐
lemand maakte je belachelijk	☐	☐	☐	☐	☐
lemand negeerde je volkomen	☐	☐	☐	☐	☐
lemand probeerde je te kwetsen	☐	☐	☐	☐	☐
lemand pestte je	☐	☐	☐	☐	☐

De volgende vragen gaan over hoe je je over het algemeen voelt

33. Hoe vaak heb je de volgende gevoelens gehad in de laatste 12 maanden?	Nooit	Bijna nooit	Soms	Vaak	Altijd
Me te moe voelen om iets te doen	☐	☐	☐	☐	☐
Me ongelukkig, somber en neerslachtig voelen	☐	☐	☐	☐	☐
Moeite hebben om in slaap te vallen of te blijven slapen	☐	☐	☐	☐	☐
Weinig hoop voor de toekomst hebben	☐	☐	☐	☐	☐
Me nerveus en gespannen voelen	☐	☐	☐	☐	☐
Me te veel zorgen maken over de dingen	☐	☐	☐	☐	☐